

Twée Romeins-Gallische duels

Dr. Vincent Hunink is universitair docent Latijn en vroegchristelijk Latijn aan de Radboud Universiteit Nijmegen en redacteur van *Hermeneus*. Hij publiceert geregeld vertalingen van klassieke teksten, zie www.vincenthunink.nl

Marcus Manlius 'Capitolinus' redt het Capitool, 15de-eeuwse miniatuur (Bibliothèque nationale de France, Parijs).

Op een dag in 361 v.Chr. vond ten oosten van Rome, op een brug over de Anio (Aniene), een tweegevecht plaats. Een Romeinse soldaat, Titus Manlius, bond er de strijd aan met een anonieme Galliër en won het gevecht glansrijk. Voor het verdere verloop van de oorlogshandelingen tussen Romeinen en Galliërs had het duel vermoedelijk weinig betekenis, maar voor het Romeinse moreel zal de zege een opsteker zijn geweest.

Dat was wel nodig ook. De Galliërs waren inmiddels al tientallen jaren een plaag en nachtmerrie voor Rome. Het was allemaal begonnen in 390 met de inval en roemruchte

bijna-bezetting van het Capitool. Die was ternauwernood voorkomen door een andere Manlius, consul Marcus Manlius Capitolinus. Deze werd uit zijn slaap gewekt door gakkende ganzen. Onder Manlius' bezielende leiding werden de Gallische aanvallers teruggeslagen en bleef het Capitool behouden. In de jaren daarna werd de strijd tegen de Galliërs voortgezet onder leiding van Marcus Furius Camillus (circa 446-365), maar ook die wist de Galliërs niet definitief te verslaan. Het zou nog vele jaren duren voor het Gallische gevaar werkelijk geweken was.

Het duel van Manlius en de anonieme Galliër was in dat lange verhaal over de Romeins-Gallische strijd dus een incident, een voetnoot. Ware het niet dat van het tafereel een fraaie beschrijving is bewaard gebleven van een van de oudere Romeinse geschiedschrijvers, Quintus Claudius Quadrigarius (1ste helft 1ste eeuw v.Chr.). Diens beschrijving is vervolgens weer nagevolgd door de grote historicus Titus Livius (59 v.Chr.-17 na Chr.). Dankzij deze twee teksten is de duellerende Manlius een beroemde Romein geworden. In deze bijdrage geef ik beide teksten, en vergelijk ik ze kort met elkaar. Ten slotte komt nog een tweede, minder bekende duel-passage uit het werk van Quadrigarius aan bod. De passages laten zien dat de archaische auteur een bekwaam stilist is geweest.

De auteur

Wie was deze Claudius Quadrigarius? Van veel voor-klassieke auteurs, zoals Cato of Ennius, is het een en ander bekend. Bij Quadrigarius ligt dat anders: zijn biografie onttrekt zich grotendeels aan onze waarneming. Zelfs zijn geboorte- en sterfjaren kunnen maar ten dele worden aangegeven: hij leefde in de eerste helft van de eerste eeuw v.Chr. Quintus Claudius Quadrigarius (zoals zijn volledige naam luidde) was vermoedelijk afkomstig uit een stad in Italië en behoorde tot de lokale aristocratie of ridderstand. Zijn intrigerende naam 'Quadrigarius' ('Vierspanrijder', 'jockey')

dankt hij misschien aan sportprestaties van zijn voorvaders of van zichzelf, maar een prozaïsche verklaring is ook denkbaar. Mogelijk verwijst de naam naar een monument op het Capitool waarmee hij op een of andere wijze iets van doen had. Hoe dit ook zij, Romeins senator was hij niet en serieuze politieke ambities kan hij niet hebben gehad. Blijkens een van zijn bewaarde tekstfragmenten was hij als *cliens* afhankelijk van een *patronus* uit de hogere standen. In zijn werk steunde hij openlijk de *optimates*, de conservatieve politieke stroming waartoe bijvoorbeeld Sulla behoorde, en keerde hij zich tegen hun politieke tegenstanders, de *populares*, met bekende figuren als Marius en Cinna.

Quadrigarius liet in zijn werk dus een behoudend, traditioneel geluid horen. Daarin verschilt hij niet van de meeste andere Romeinse geschiedschrijvers, zowel voor als na hem. Wat hij verder met zijn *Annales* beoogde is niet heel duidelijk. Soms wordt hij in moderne beschouwingen gering aangeslagen: het zou hem niet zozeer om 'waarheid' gaan, als wel om spanning en drama. De tegenstelling tussen die twee polen is misschien al te on-Romeins. Zeker in het genre van Romeinse historiografie speelt altijd een bepaald soort waarheidsclaim mee. Quadrigarius zal zeker hebben geprobeerd om zijn werk 'waarheidsgetrouw' te maken, al is dat misschien een ander soort waarheid dan die van moderne historici.

Maar inderdaad: aan meeslepende taferelen is er bij hem geen gebrek. Zijn talent om lezers te boeien blijkt vanaf het begin. Zo kiest hij niet voor een traditioneel startpunt bij de komst van Aeneas of de stichting van Rome, met de bekende verhalen over Romulus en Remus, maar opent hij verrassend met de spectaculaire Gallische invallen in Rome aan het begin van de 4de eeuw v.Chr. Misschien koos hij dat beginpunt vanuit het idee dat met de brand van Rome in 390 veel materiaal verloren was gegaan, zodat een serieuze geschiedschrijving van de vroegste perioden niet meer mogelijk leek. Voor de periode vanaf 390 tot ongeveer 190 kon hij in elk geval gebruik maken van het geschiedwerk van een Grieks schrijvende voorganger, Gaius Acilius. Evenals van vrijwel alle Latijnse auteurs uit de oudste perioden is het werk van Quadrigarius alleen fragmentarisch overgeleverd. Na de Augusteïsche periode gold hij als

verouderd en schreef men zijn werk niet meer over. Uiteindelijk heeft geen kopie van zijn werk het gered tot in de Middeleeuwen. Gelukkig wordt er door verschillende auteurs uit zijn werk geciteerd. Vaak gaat het dan om citaten met een taalkundig of historisch opmerkelijk detail, maar er zijn ook passages die worden aangehaald vanwege hun stilistische en literaire kwaliteiten.

Duel

Een voorbeeld van die laatste categorie fragmenten vormt Quadrigarius' beschrijving van het duel van Manlius en de Galliër uit 361. Het is overgeschreven door de 2de-eeuwse auteur Aulus Gellius (9,13), die zijn waardering voor Quadrigarius' aanpak niet onder stoelen of banken steekt: de Gallische vijand en de geduchte strijd 'heeft Quintus Claudius in zijn eerste boek *Annalen* op een heel zuivere en beeldende manier, en in eenvoudige en onopgesmukte, fraai-archaische stijl beschreven' (*purissime atque inlustrissime simplicique et incompta orationis antiquae suavitate descripsit*). Enkele regels na die lovende woorden laat Gellius het fragment zelf volgen.

'...terwijl intussen een Galliër naar voren kwam, ongewapend afgezien van een schild en twee zwaarden en uitgedost met een halsketen en armbanden. Hij stak uit boven de rest in kracht en formaat en jeugd, en tevens in moed. Terwijl de strijd in volle gang was en beide kanten uit alle macht vochten begon deze kerel naar beide kanten te gebaren: allemaal ophouden! Het gevecht werd onderbroken. Dadelijk werd het stil. Dan roept hij met luider stem: wil iemand met hem vechten, dan naar voren komen! Niemand durfde vanwege zijn grootte en zijn afstotelijke gezicht. Toen begon de Galliër hard te lachen en zijn tong uit te steken. Plotseling was de maat vol voor een zekere Titus Manlius, een man van zeer hoge komaf: wat een schande viel de burgerij ten deel! Niemand uit heel dat leger die naar voren trad! Deze man, zoals ik zeg, liep naar voren en dulde niet dat de Romeinse deugd smadelijk werd bezoedeld door een Galliër. Met infanterieschild en Spaans zwaard bewapend ging hij tegenover de Galliër

Titus Manlius 'Torquatus', gravure van Hendrick Goltzius uit 1586 (Rijksmuseum, Rijksprentenkabinet, Amsterdam).

staan. Grote angst ontstond door dat duel. Het vond plaats midden op de brug onder de ogen van beide legers. Zo stonden zij daar; ik zei het al: de Galliër volgens gebruik van zijn volk met zijn schild vooruitgestoken en joelend, en Manlius met meer vertrouwen op zijn strijdlust dan op techniek, hij sloeg in op het schild met zijn schild en bracht de Galliër aan het wankelen. Terwijl de Galliër zijn positie probeert te hernemen, slaat Manlius nogmaals in op het schild met zijn schild, en bracht de man nogmaals van zijn plaats af. Op die manier kon hij onder diens Gallische zwaard door en ramde hem zijn Spanjaard recht in de borst. Vervolgens hakte hij

meteen in één moeite op de rechterschouder in en bleef druk zetten totdat hij de man op de grond kreeg. Zo voorkwam hij dat de Galliër kon uithalen voor een tegenstoot.

Zodra hij hem op de grond had, hakte hij zijn kop af, rukte hem de halsketen af en hangt die, druipend van het bloed, om zijn nek. Vanwege die daad kregen zichzelf en zijn nakomelingen als bijnaam *Torquatus* ('Gehalsketende'). (Claudius Quadrigarius, *Annalen* 1, fr.10b (bij Gellius 9,13,4-19), vertaling Vincent Hunink)

De beschrijving van Quadrigarius is effectief opgebouwd, met eerst veel aandacht voor de brute, barbaarse Galliër en dan voor de bescheiden Manlius. Heel aanschouwelijk is het tafereel waar beide vechters op een brug staan, en ook hun tweegevecht wordt op spannende en visueel scherpe wijze beschreven. Quadrigarius' tekst heeft, in alle korthed, de kwaliteiten van een scenario: je zou de scène vrij eenvoudig kunnen verfilmen.

Heel anders gaat het eraan toe bij de latere historicus Livius uit de Augusteïsche tijd. In zijn beschrijving van de Romeins-Gallische conflicten maakt Livius wel nadrukkelijk gebruik van Quadrigarius als bron, maar hij legt duidelijk andere accenten. Hier volgt Livius' beschrijving van hetzelfde duel.

'De dictator kondigde vanwege de onverwachte Gallische oorlog een rechtsschorsing af. Hij liet alle strijdbare mannen de krijgseed afleggen en vertrok met een enorm leger uit de stad. Aan deze kant van de Anio liet hij de legerplaats opslaan. De brug lag in het midden en geen van beide partijen wilde hem slopen, om niet voor bang te worden aangezien. Er waren talrijke schermutselingen om de brug in handen te krijgen maar het was niet goed uit te maken wie hem zou bemachtigen, - zo onduidelijk waren de krachtsverhoudingen.

Toen trad een reus van een Galliër op de lege brug naar voren en riep zo hard als hij kon: 'Vooruit, laat de sterkste man die Rome op dit moment bezit naar voren komen om met mij te vechten! De afloop van dat duel tussen ons moet uitwijzen welk volk beter is in de oorlog.' Lange tijd bleef het stil onder de jonge Romeinse edelen.

Ze schaamden zich om de strijd te weigeren, maar wilden evenmin zo'n bijzonder groot risico lopen. Toen verliet Lucius Manlius' zoon Titus, die zijn vader had gevrijwaard van de vervolging door de tribuun, zijn post en ging naar de dictator: 'Zonder uw orders, generaal,' zei hij, 'zou ik nooit ergens anders dan op mijn plaats in het gelid willen strijden, ook niet als ik zeker was van de overwinning. Maar met uw verlot wil ik dat beest, dat zo brutaal uit de gelederen naar voren springt tot voor de standards van de vijand, eens laten zien dat ik stam uit de familie die de colonne Galliërs van de Tarpeïsche rots heeft gegooid!' 'Bravo!' riep de dictator: 'Ik wens je geluk, Titus Manlius, met je dapperheid en met je liefde voor je vader en je vaderland. Ga maar en bewijs met de hulp van de goden dat de Romeinse naam onoverwinnelijk is!' De jongeman werd door zijn vrienden geholpen bij het aantrekken van zijn wapenrusting. Hij nam een infanterieschild en omgordde zich met een Spaans zwaard, geschikt voor een gevecht van man tegen man. Toen hij zo gewapend en toegerust was, vergezelden ze hem tot voor de Galliër, die dom stond te grijnzen en - ook dat feit vonden de oudste bronnen vermeldenswaard - spottend zijn tong uitstak. Daarna gingen ze naar hun post terug en lieten de twee mannen in het midden staan, als op een toneel en niet op een slagveld. In geen enkel opzicht waren ze, naar het uiterlijk te oordelen, elkaars gelijken. De een had een lichaam van uitzonderlijke lengte en hij was schitterend uitgedost in een bontgekleurde tuniek en met wapens die met goud waren ingelegd. De ander had een gemiddeld postuur voor een soldaat en zijn wapens waren van een eenvoudig soort, doelmatig en zonder opsmuk. Hij zong niet, hij danste niet en zwaaide niet pralend met zijn wapens, maar zijn hart was boordevol moed en ingehouden woede. Al zijn onversaagdheid had hij opgespaard voor deze strijd, waarin de beslissing moest vallen.

Daar stonden ze dan tussen de twee legers, te midden van al die mannen in wier hart hoop en vrees om de voorrang streden. Toen hief de Galliër, die als een kolos boven de ander uittorende, met de linkerarm zijn schild,

om de aanval van zijn toeschietende vijand af te weren en deelde met zijn zwaard een formidabele slag uit, die luid weerklonk maar geen letsel toebracht. De Romein hield zijn korte zwaard met de punt omhoog, gaf het schild van de Galliër van onderaf een zet naar boven, wong zich tussen lichaam en schild, zodat hijzelf te dichtbij was om geraakt te kunnen worden, en reet met één, twee snelle halen zijn buik en onderlijf open. Zo legde hij zijn vijand in volle lengte op de grond neer. Hij liet het lichaam daar verder ongemoeid liggen en ontnam de Galliër alleen zijn halsketen, die hij - nog met bloed bespat - omdeed. Van schrik en verwondering stonden de Galliërs als aan de grond genageld. De Romeinen holden opgetogen vanaf hun post hun soldaat tegemoet en brachten hem onder gelukwensen en loftuitingen naar de dictator. In de ruwe soldatengrappen die ze in versvorm over hem uitkraamden, gaven ze hem de bijnaam 'Torquatus', de 'Man met de Halsketen', een bijnaam die later algemeen ingang vond en zelfs een erenaam werd in de familie. De dictator schonk hem bovendien een gouden krans en liet zich voor het front van de troep in de meest lovende termen over dit gevecht uit.' (Livius 7,9-10, vertaling F.H. van Katwijk-Knapp / H.W.A. van Rooijen-Dijkman)

Livius' relaas begint met enige context, waarin de brug wordt geïntroduceerd en waarin sprake is van onduidelijke krachtsverhoudingen. (Bij Quadrigarius is deze informatie verloren gegaan, zijn fragment begint *medias in res*.) Waar Quadrigarius de Galliër direct in zijn uitdossing beschrijft, houdt Livius het bij de aanduiding 'reus' en laat hij de man direct in klassieke stijl een oproep doen tot een duel. De Romeinen melden zich niet meteen, zij het niet uit angst voor die geduchte figuur, die bij Quadrigarius vervolgens pesterig zijn tong uitsteekt, maar vanuit een koele inschatting van het risico. Hier lijkt Livius dus al dadelijk het beeld aan beide kanten te retoucheren. De Galliër wordt minder imposant, de Romeinen winnen aan waardigheid. Dat wordt krachtig onderstreept door een bij Livius ingelaste scène, waarin Manlius eerst zijn generaal om toestemming vraagt de uitdaging aan te gaan. Livius maakt er een

complete, patriottistisch gekleurde dialoog van. Na een korte wapeningscène, die het geheel ook nog een episch tintje geeft, komt Manlius tegenover de Galliër te staan. Pas dan vindt Livius het detail van diens lachen en de tong uitsteken opportuun. Dat tekent de Galliër dan niet langer als een woeste vijand, zoals het geval was bij Quadrigarius, maar als een dom beest dat tegenover de Romeinse klasse en deugd in feite geen partij is (de term 'beest' is intussen daadwerkelijk gevallen).

Livius laat de strijders niet meteen op elkaar aanvallen, maar rekt zijn tekst nog wat door uitgerekend hier de uitrusting van beide te beschrijven. Hij geeft daarbij expliciet het oordeel dat ze absoluut niet elkaars gelijken zijn. De lezer is dan al zo beïnvloed door het voorgaande dat hij de Gallische pronk en praal direct associeert met innerlijke zwakte, en de Romeinse eenvoud en strengheid met discipline, kracht en superioriteit.

Ook een vergelijking van de eigenlijke gevechtsbeschrijvingen is veelzeggend. Bij Livius begint de Galliër met een luide, nutteloze slag, waarna de Romein snel en efficiënt toeslaat ('met één, twee snelle halen'): de Galliër lijkt kansloos. In de oudere beschrijving van Quadrigarius is het juist Manlius die als eerste toeslaat en zo de Galliër uit balans brengt. Het kost Manlius daarna nog de nodige moeite zijn tegenstander feitelijk te verwonden en op de grond te krijgen. Als dat eenmaal zo ver is, volgt opnieuw een treffend staaltje retouchering door Livius. Het tamelijke brute optreden van Quadrigarius' Manlius, die 's vijands halsketen druipend van het bloed afrukt en om zijn nek hangt, was voor Augusteïsche ogen en oren kennelijk onaanvaardbaar. Het afrukken wordt 'ontnemen' en het 'druipen van bloed' wordt 'bespat met bloed': allemaal net even minder hard. Ook ontbreekt het toch niet onbelangrijke detail van de onthoofding. Verder laat Livius de Romeinse soldaat nog kort terug escorteren naar zijn generaal. Manlius is in de Liviaanse versie geen brute vechtjas die echt opgewassen is tegen de Galliër, maar een superieure, beschaafde Romein die zijn plicht heeft gedaan. Waar Quadrigarius' beschrijving uitmunt in aanschouwelijkheid en spanning, brengt Livius allerlei ideologische en pathetische accenten aan die de scène een geheel andere betekenis geven. Het is hier niet de plaats om

de Latijnse zinnen van beide schrijvers met elkaar te vergelijken, maar Livius wil ook op dit punt iets anders. Zijn project is stilistisch ambitieuzer en hij kiest dus voor langere zinnen (perioden), geheel naar de smaak van zijn tijd. Het heldere scenario van Quadrigarius is bij Livius vervangen door een complexer geheel met een ideologische agenda. Geen filmscript meer maar een politiek-nationalistisch pamflet. Volgens een moderne analyse door Ann Vasaly heeft Livius het verhaal getransformeerd van een spannend duel tussen een Gallische Goliath en een Romeinse David naar een model van culturele tegenstellingen (Vasaly, 255-256). Je kunt je afvragen in hoeverre dat een verbetering en vooruitgang is. In onze westerse beeldcultuur van de 21ste eeuw verdient de verrassend frisse tekst van Quadrigarius minstens opnieuw de aandacht.

Een teken van hogerhand

De geschiedenis van Rome en de Galliërs eindigt niet met het duel op de brug. Het Gallische gevaar wordt uiteindelijk bedwongen met geld. Dankzij een afkoopsom van duizend pond goud verdwijnen de Galliërs uit Rome. Ze blijven nog wel enkele jaren in zuidelijk Italië.

De Romeinse aanvoerder Camillus en de Gallische koning Brennus bij de weegschaal waarop het goud wordt afgewogen. Schilderij van Sebastiano Ricci (1659-1734) (Musée Fesch, Ajaccio, Corsica).

En helemaal verdwijnen doen ze niet. Enkele decennia later, in 349 v.Chr., houden Gallische troepen de *Ager Pomptinus* in Campanië bezet. Tegen die achtergrond vindt opnieuw een duel plaats waarvan eveneens een beschrijving door Quadrigarius bewaard is gebleven. Het gaat om de heldendaad van Marcus Valerius Maximus Corvinus. De tekst, fragment 12, wordt algemeen aan Quadrigarius toegeschreven, hoewel zijn naam niet expliciet wordt genoemd door de citerende bron (Gellius 9,11). De stijl en de structuur van de passage lijken echter sterk op die van het eerste tweegevecht en de kwaliteiten van de schrijver treden duidelijk aan de dag. Opnieuw draait de beschrijving uit op een naamsverklaring.

'Een jongeman afkomstig uit dit geslacht wordt krijgtribuun tijdens het consulaat van Lucius Furius en Appius Claudius. In die tijd hielden enorme troepen Galliërs het Pomptijns gebied bezet. De consuls formeerden een slaglinie, hoewel zij zich zorgen maakten over de sterkte en troepenomvang van de vijand. Intussen trad een Gallische aanvoerder naar voren, een reus, een boom van een kerel, zijn wapens blinkend van goud. Zo liep hij daar, zwaaiend met een werptuig, minachtend en hooghartig om zich heen kijkend, neerziend op alles. Iemand moet maar opkomen voor een duel, roept hij: wie uit heel dat Romeinse leger durft tegen hem te vechten?

Dan reageert tribuun Valerius. Terwijl de rest wankelt tussen angst en schaamte, vraagt hij eerst de consul toestemming om te vechten tegen die afschuwelijk arrogante Galliër en beent dan onvervaard en bedaard op de man af. En ze komen bij elkaar en staan daar samen, ze raakten al slaags.

Daar blijkt vervolgens iets van een goddelijke macht: ineens komt onverwacht een raaf aanvliegen, strijkt neer op de helm van de tribuun en begint vandaar de tegenstander aan te vallen op zijn gezicht, in zijn ogen. Hij hupte naar voren, viel hem lastig, haalde met de klauwen zijn hand open, belemmerde hem het zicht met de vleugels. En toen hij genoeg tekeer was gegaan vloog hij terug naar de helm van de tribuun.

Zo heeft de tribuun voor de ogen van beide legers gestreden, krachtens eigen moed en met hulp van de vogel, en daarbij een bijzonder woeste vijandelijke aanvoerder overwonnen en gedood. En om die reden kreeg hij de bijnaam *Corvinus* ('van de Raaf'). Dit heeft plaatsgevonden vierhonderdvijf jaar na de stichting van Rome.'

(Claudius Quadrigarius, *Annalen* 1, fr.12 (bij Gellius 9,11,1-9), vertaling Vincent Hunink)

De beschrijving loopt voor een deel parallel met die van het eerste duel. Een moeilijke situatie, provocatief optreden van een enorme Galliër, een dappere Romein die op de uitdaging ingaat (in dit geval keurig met toestemming van zijn meerdere). Maar vervolgens gaat de passage een andere kant op, die van het bovennatuurlijke. De Romeinse tribuun krijgt hulp van een vogel, die actief op de tegenstander inpikt. Eigenlijk horen we niet veel meer over de daden van de tribuun zelf, maar door het krachtige beeld van de meestrijdende raaf blijft de scène toch concreet en overtuigend.

Ook deze scène is door Livius hernomen (7,26). Hier volgt zijn weergave van dezelfde gebeurtenis.

'Terwijl ze daar in alle rust hun dagen sleten met wacht lopen, kwam er een Galliër aanlopen, die opviel door zijn enorme gestalte en zijn wapenuitrusting. Hij sloeg met zijn lans tegen zijn schild, en toen het daarop stil werd daagde hij door middel van een tolk de Romeinen uit: een van hen moest met hem komen vechten! Er was een jonge krijgtribuun, Marcus Valerius geheten, die vond dat hij niet minder voor die eer in aanmerking kwam dan Titus Manlius. Hij vroeg eerst wat de consul ervan vond en trad toen gewapend naar voren in het midden. Maar het menselijk aandeel in deze strijd kreeg minder betekenis doordat de goden in hun almacht tussenbeide kwamen. Toen de Romein met de Galliër begon te vechten, streek er plotseling een raaf neer op zijn helm, met de kop naar de vijand gekeerd. De tribuun aanvaardde dit meteen met vreugde als een door de hemel gezonden voorteken en smeekte vervolgens de

Marcus Valerius 'Corvinus' in gevecht met een Galliër, 15de-eeuwse miniatuur (Bibliothèque nationale de France, Parijs).

god of de godin die hem deze gelukbrengende vogel had gestuurd, hem genadig en welgezinnd te zijn. En wonderlijk genoeg bleef de vogel niet alleen op de plaats die hij eenmaal had ingenomen, maar telkens wanneer de strijders elkaar te lijf gingen, fladderde hij op en deed met snavel en klauwen een aanval op het gezicht en de ogen van de vijand, die hevig schrok bij het zien van zo'n wonderteken. Er kwam een waas voor zijn ogen en zijn geest werd troebel; zo sloeg Valerius hem neer. De raaf vloog omhoog en verdween in oostelijke richting uit het zicht.'

(Livius 7,26, vertaling F.H. van Katwijk-Knapp / H.W.A. van Rooijen-Dijkman)

De verschillen zijn hier minder groot dan in de eerste duel-scène. Livius lijkt zelfs verschillende details gewoon uit Quadrigarius over te nemen. Maar hij legt opnieuw ook eigen accenten. Opmerkelijk is dat Livius' tweede Galliër een tolk inschakelt om zijn bedoeling duidelijk te maken; hij kan zich kennelijk niet meer op eigen kracht verstaanbaar maken en moet zich in zekere zin aanpassen aan de Romeinse cultuur; de Romeinse tribuun is op zijn beurt overtuigd van zijn eigen waardigheid.

In de beschrijving van de raaf onderstreept Livius met name de religieuze accenten veel sterker dan Quadrigarius had gedaan: expliciet duidt Livius het gebeuren als een voorteken vanuit de hemel (*augurium caelo missum*) dat de tribuun verheugd stemt, en hij laat de militair ter plekke een zwaar aangezet gebed uitspreken, zij het in de indirecte rede. Aan het slot vult hij het verband tussen de actie van de raaf en de succesvolle afloop nader in, doordat de Gallische tegenstander verschrikt raakt door de aanblik van het voorteken (*territum prodigii talis visu*) en vervolgens een gemakkelijke prooi wordt. De raaf vliegt vervolgens oostwaarts - opnieuw een veelzeggend, religieus detail: het is de traditioneel 'gunstige' richting.

Besluit

Vergelijkingen tussen de tekst van Livius en fragmenten van zijn voorgangers vallen doorgaans uit in het voordeel van de Augusteïsche auteur. Veel geleerden prefereren de visie en de

gedragen stijl van Livius boven het soms als 'onbeholpen' of 'primitief' bestempelde taalgebruik van archaisch-Romeinse auteurs. Vaak zijn de bewaarde snippers van die archaische auteurs ook zo klein dat de sympathie van lezers al op voorhand uitgaat naar de klassieke en, het moet gezegd, volumineuze Livius.

Maar de twee bijzondere duel-passages van Quadrigarius kunnen het beeld misschien nuanceren. Mede door hun lengte laten deze teksten Quadrigarius' stijl en aanpak goed tot hun recht komen. En een vergelijking met Livius' herwerkingen kunnen ze beslist aan. In een denkbeeldig literair 'duel' Quadrigarius-Livius staat de winnaar niet meer zo onomstotelijk vast als vroeger het geval leek.

Beknorte bibliografie

Teksten:

Die frühen römischen Historiker, Band II: Von Coelius Antipater bis Pomponius Atticus, herausgegeben, übersetzt und kommentiert von Hans Beck und Uwe Walter (Darmstadt 2004) 109-67.

Claudius Quadrigarius, Cornelius Sisenna, *De schoonheid van strijd. Verzamelde proza-fragmenten*, bezorgd, vertaald en toegelicht door Vincent Hunink [Bibliotheca Latina Archaica VI] ('s-Hertogenbosch 2010).

Livius, *Zonen van Mars, De geschiedenis van Rome I-X*, vertaald door F.H. van Katwijk-Knapp, bezorgd door H.W.A. van Rooijen-Dijkman, ingeleid door H.C. Teitler (Amsterdam 1997) 479-80.

Studies:

Edward Courtney, *Archaic Latin prose* (Atlanta, Georgia 1999) 144-52.

Gary Forsythe, Claudius Quadrigarius and Livy's second pentad, in: John Marincola, *A companion to Greek and Roman historiography*, Vol. II, (Malden MA / Oxford 2007) 391-6.

Ann Vasaly, Characterization and complexity: Caesar, Sallust, and Livy, in: Andrew Feldherr (ed.), *The Cambridge Companion to the Roman Historians* (Cambridge 2009) 245-60.

Architectuur in het Rome van Mussolini

Isabelle Buhre

Architectuur is wereldbeschouwing in steen, vond Adolf Hitler. En Joseph Stalin was gewoon om kunstenaars 'ingenieurs van de ziel' te noemen. In vergelijking met deze twee dictators had Benito Mussolini, die Italië van 1922 tot 1943 onder zijn fascistisch regime regeerde, maar een geringe belangstelling voor kunst en architectuur. Hij liet bouw- en restauratieprojecten in Rome uitvoeren, maar bemoeide zich er niet zo uitvoerig mee dat hij strikte voorschriften gaf.

Terwijl Hitler zich tot in de kleinste details bezighield met de maquettes voor zijn nieuwe hoofdstad *Germania*, en Stalin persoonlijk aanwijzingen gaf voor de herstructurering van Moskou en de bouw van het Paleis der Sovjets, liet Mussolini zijn architecten grotendeels hun eigen plannen maken. Wel moesten deze plannen ideologisch gefundeerd zijn: onder het fascisme zou Rome als wereldmacht herrijzen. Trots op het verleden en hoop voor heden en toekomst waren één.

Fascisme en het verleden

Het fascisme is te karakteriseren als een reactionaire beweging, ontstaan uit onvrede over een economisch slechte tijd, het voor Italië ongunstige Verdrag van Versailles (1919) en een zwakke democratie vol partijstrijd. Het doel was om een nationalistisch, cultureel conservatief maar economisch vernieuwend alternatief te bieden voor het marxisme, dat in wezen internationalistisch gericht is.

Mussolini wierp zich op als leider (*Duce*), naar eigen zeggen tegen wil en dank, om zich volledig voor het Italiaanse volk op te offeren. En waarop kan een Italiaanse nationalist, die een nieuw volksbewustzijn en meer eenheid tussen de klassen wil bewerkstelligen en bovendien een sterk leiderschap voorstaat, het beste teruggrijpen? Het roemrijke verleden natuurlijk, de tijd waarin Italië het machtscentrum van de wereld was, en dan het liefst in die periode dat er één leider aan het hoofd stond. Het Rome van keizer Augustus (27 v.Chr.–14 n.Chr.), gecononiseerd als periode

van voorspoed, degelijk leiderschap en herstel na de burgeroorlogen, stond model voor Mussolini. De vergelijking met Augustus ging op meerdere punten op. Net als Augustus had Mussolini de politieke en militaire alleenheerschappij, een moreel conservatief programma en een bouwprogramma voor Rome. Mussolini wilde Augustus graag als een voorafspiegeling van zijn eigen heerschappij presenteren. Voor de propagandistische uitwerking van dit idee kon hij onder meer rekenen op de steun van de nationalistische dichter Gabriele d'Annunzio, die in 1919 korte tijd een prefascistisch regime in de stad Rijeka wist te vestigen. Hij werd één van Mussolini's trouwste adviseurs. Wel was het van belang om niet alleen het antieke, maar ook het christelijke Rome aan te prijzen. Mussolini's eigen waardensysteem en dat van vrijwel het hele Italiaanse volk was immers het conservatieve rooms-katholieke gedachtegoed. Mussolini zelf zag de roem van Rome als

Mussolini in 1934 bij een parade voor het Forum van Nerva (uit: *Der Spiegel, Geschichte* (2009,1)).